

ALEKSANDRA SMIRNOV-BRKIĆ  
Filozofski fakultet  
Novi Sad

UDK 1(091):94 ĐURIĆ  
Monografska studija  
Primljen: 11.2.2011  
Odobren: 15.3.2011

## ODNOS FILOSOFIJE ISTORIJE I ISTORIJE KOD MILOŠA N. ĐURIĆA

**Sažetak:** U radu se istražuju istoriosofski pogledi srpskog akademika Miloša N. Đurića (1892-1967) kao polazište njegovih shvatanja filosofije istorije i istorijske nauke. Prikazana je veza između izloženih Đurićevih filosofskih koncepcija i predmetne i metodološke usmerenosti njegovih radova. Kao krajnji cilj ovog rada data je ocena mesta i značaja filosofije istorije Miloša N. Đurića u razvoju srpske historiografije.

**Ključne reči:** Miloš N. Đurić, filosofija istorije, filosofija kulture, historiografija, istorijska nauka

U svojoj doktorskoj disertaciji *Helenska tradicija u srpskoj književnosti XX veka*, Slavko Leovac (Leovac, 1963) je postavio pitanje izučavanja naučnog doprinosa helenista koji su stvarali između dva svetska rata, a koji su svojim originalnim naučnim koncepcijama komparativističkog smera doneli značajan pomak u srpskoj nauci.<sup>1</sup> U taj krug helenista spada i akademik Miloš N. Đurić (1892-1967), jedan od naših najplodnijih klasičara, sa bibliografijom koja broji oko pet stotina radova iz oblasti klasičnih nauka, antičke i savremene filosofije, teorije književnosti, teorije prevođenja, komparatistike.<sup>2</sup> Bližim ispitivanjem Đurićeve naučne delatnosti otkriva se znatno veća slojevitost njegovog opusa i neki neispitani segmenti njegovog rada na polju antičke recepcije u srpskoj i evropskoj kulturi (Smirnov-Brkić 2008a: 393-407; 2009a: 7-20), istorije žena (Smirnov-Brkić, 2009b: 13), istorije antičke religije i mitologije (Smirnov-Brkić, 2008b), komparativne filosofije (Smirnov-

<sup>1</sup> O Đuriću na str. 137-153.

<sup>2</sup> Leovac je pisao o Đuriću kao književniku i helenisti (Leovac, 1956; 1959; 1962; 1963; 1989; 1995). Kompletnu Đurićevu bibliografiju i bibliografiju radova o Milošu N. Đuriću sastavili su Miodrag Živanov i Radisav Cajić (Živanov – Cajić, 1983).

Brkić, 2009v) i, kako se u ovom radu ističe, filosofije istorije i teorije istorije.<sup>3</sup>

Postulati filosofije istorije u jugoslovenskim zemljama između dva svetska rata izloženi su u delima pisaca veoma različite profesionalne orijentacije, od filozofa, teologa, istoričara, do prirodnjaka i matematičara. Izučavanjem tih istoriosofskih koncepcija dolazi se do zaključka da je poznati *Methodenstreit* s kraja 19. veka i srpsku nauku ostavio podeljenu na dve velike metodološke grupacije – racionaliste i iracionaliste, što se snažno odrazilo na njihove koncepcije istorije.

Usled ekspanzije sociologije vodeći srpski istoričari međuratnog perioda, poput Vladimira Čorovića, Vasilja Popovića, Đorđa Tasića, Dušana J. Popovića, Nikole Vulića, Slobodana Jovanovića, Vase Čubrilovića, Stanoja Stanojevića i dr., većinom su bili pozitivistički orijentisani, te odbacivali svaku vrstu romantičarskog istorizma. Sa druge strane, mnogi naši filozofski pisci su u koncepcijama filosofije istorije pošli putem iracionalizma, nastalim na postulatima Vilhelma Diltaja i njegovih *Geisteswissenschaften*. Tako se u prvim decenijama 20. veka pojavljuje plejada veoma različitih shvatanja o filozofiji istorije i pogleda na istoriju kao nauku.

Filozofija istorije je bila naročito privlačna za pisce iz kruga tzv. filozofije života, koja je svoj vrhunac kod nas, kako naglašava i Andrija B. Stojković (Stojković, 2002: 328),<sup>4</sup> dostigla u koncepcijama istorije i kulture Miloša N. Đurića, koga klasifikuje kao predstavnika srpskog sociološkog utopizma, koncentrišući se prvenstveno na filozofske aspekte Đurićeve istoriosofije.

Kako danas raste svest o potrebi izučavanja naučnog doprinosa, teorijskih i metodoloških postulata predstavnika srpske istoriografije, kao preduslov stvaranja sinteze o istoriji srpske istoriografije (Petrović, 1965; Cekić, 1982; Mitrović, 1991; Hobsbaum, 2003), samim tim se čini neophodnim i izučavanje filozofskih i ideoloških sistema koji su uticali na naše istorijske pisce. Stoga će ovaj rad sagledati problematiku iz ugla istorijske nauke, izneti filozofsko-ideološke koncepcije koje su uticale na Đurića kao istoričara i proučiti njegove stavove o filozofiji istorije i istorijskoj nauci.

Radovi u kojima Miloš N. Đurić eksplicitno izlaže svoju filozofiju istorije i teorijsko-metodološke poglede na istorijsku nauku su brojni, iako nisu direktno definisani u tom smeru: *Vidovdanska etika* (1914), *Smrt Majke Jugovića, književno-filozofijska studija* (1918), *Kulturni nacionalizam* (1919),

---

<sup>3</sup> Filozofskim pogledima Miloša N. Đurića detaljno se bavio Andrija B. Stojković (Stojković, 1965; 1970a; 1970b; 1970v; 1970g; 1972).

<sup>4</sup> Stojković je u ovom delu izvršio prvo sistematsko istraživanje srpske filozofije istorije do Drugog svetskog rata i ukazao da postoje značajni i originalni doprinosi razvitku filozofije istorije među srpskim autorima; *sf.* (Nedeljković, 1952: 23-35).

*Filosofija se potrezvenila* (1919), *Srpska narodna pesma u ekumenskoj perspektivi* (1920), *Ekumenske kontemplacije* (1920), *Snaga unutrašnjeg života: Etički komentar narodnoj pesmi Propast carstva srpskoga (Vuk II 45)* (1921), *Anri Bergzon ili Filosofija stvaranja* (1921), *Filosofija panhumanizma. Jedan pokušaj nove jugoslovenske sintagme* (1922), *Zemaljsko i međuzvezdano društvo* (1922), *Život, kultura, večnost* (1924), *Kulturna misija Slovena* (1924), *Mit o sunčevoj sestri ili poznato i nepoznato u mitskoj filosofiji* (1925), *Arheofilosofija kao izvor Iracionalizma – Iz problema nove filosofije života* (1925), *Najnovija metafizika kulture. O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes, Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte* (1927), *Kosmički duh u našem pesništvu* (1927), *Kroz modernu istoriosofiju* (1927), *Svečovek. Novi dijalekti filosofiranja* (1928), *Pred slovenskim vidicima: prilozi filosofiji slovenske kulture* (1928), *Racionalizam u savremenoj nemačkoj filosofiji: izlaganje i kritika*, (1928), *Eleusinske misterije i njihov značaj za etičko održanje u svetlosti dubinske psihologije* (1941), *Kultura i etika* (1966). Radova koji se bave temama tradicionalne istoriografije, znatno je manje (Đurić, M. N. 1932; 1933; 1935; 1950; 1951a; 1952; 1954; 1955a; 1955b; 1957a; 1960; 1962, 1964; 1966a), što je posledica Đurićevog specifičnog poimanja zadataka i predmeta istorijske nauke.

Već pregled izdvojenih naslova i godina izdanja ukazuje da su Đurićevi rani radovi bili više okrenuti koncipiranju filosofije istorije, ali se njegova istoriosofska misao provlači kroz gotovo sve njegove spise. Đurić je pripadao filosofskoj orijentaciji koja se suprotstavila tradicionalnoj filosofiji nauke, ističući da glavni cilj filosofije i nauke ne treba da bude istina *per se*, već njena praktična primena u životu, tj. „praktična filosofija” (etika, estetika, filosofska antropologija), a ne ontologija i aksiologija. Ovakva orijentacija u filosofiranju bila je odraz nacionalnog revolucionarizma, naročito među mladim intelektualcima okupljenim u pokretu *Mlade Bosne*, koji su verovali da filosofiju treba upotrebiti za menjanje sveta, tj. aktivizam. Tako ideolozi *Mlade Bosne*, Dimitrije Mitrinović, Vladimir Gaćinović, Miloš N. Đurić, privučeni filosofijom života i pragmatizma Gijoa, Bergsona, Fujea, Džemsa, selektivno su usvajali iz pomenutih filosofskih sistema ono što je odgovaralo nacionalnom pokretu (Palavestra, 1977: 280-281), ali Đurić je otišao i korak dalje, pokušavajući da stvori jednu nacionalnu filosofiju na temelju narodne poezije (Đurić M.N., 1914; 1918).

Radovi Miloša N. Đurića iz doba aktivnosti u *Mladjoj Bosni* imali su za cilj utvrđivanje i obznanjivanje vrednosti srpske, jugoslovenske i slovenske kulture. Đurićeva nacionalna filosofija i sa njom u vezi filosofija istorije bile su idejno zasnovane na koncepcijama socijalnog evolucionizma Herberta Spensera u *The Principles of Sociology* (1874-1896), zatim Ipolita Tena i njegove teorije okoline, momenta i rase u *Philosophie de l'art* (1865), i Jova-

na Cvijića i njegove etnopsihologije Balkanaca (Đurić M.N., 1929a). Međutim, Đurić ističe da teorije fiziološko-naturalističkih činilaca istorijskog razvoja ne mogu biti dovoljne da sagledaju kulturni razvoj i da taj nedostatak nadoknađuje učenje o psihološkim individualnim i kolektivnim tipovima (Đurić, Miloš N. 1927a: 227). Sva pomenuta učenja nastala su pod uticajem Darwinovog dela o postanku vrsta i ona uzroke kulturnih osobenosti nalazi u geografskim i fiziološkim momentima, u etnosu kao subjektu kulture. Tako se evolucionizam brzo preneo iz biologije u društvene nauke kao tzv. „socijalni darvinizam”, po kom se društvo linearno razvija od primitivnog do civilizovanog stupnja.

Međutim, znatno dublji i prisutniji uticaj u Đurićevoj filosofiji istorije imala su dela ruskih filozofa Vladimira Solovjeva (Соловьѣв, 1874) i Nikolaja Berdajeva (Бердяев, 1923), koji su uticali i na istoriosofiju srpskih pravoslavnih teologa i mislilaca, koji istoriju vide kao iracionalni proces kojim upravljaju duhovne sile. U tom smislu, na pogledu pripadnika *Mlade Bosne*, među kojima je bio i Miloš N. Đurić, izuzetan uticaj su imali teološko-filosofski pogledi Nikolaja Velimirovića u delu *Reči o svečoveku* (1920) (Marković, 1993: 524-530), od koga je Đurić usvojio učenje o „svečoveku”,<sup>5</sup> i primatu moralnog zakona nad prirodnim i društvenim zakonima (Đurić, Miloš N. 1928), iz čega proizilaze Đurićevi afiniteti ka etici i istorijskim ličnostima čija su moralna učenja promenila svetsku istoriju, poput Sokrata, Isusa, Bude, Konfučija (Đurić, Miloš N. 1951b; Đukić, 1996).

Posle Prvog svetskog rata i postizanja jugoslovenskog ujedinjenja Đurićeva narodna filosofija, koju je najoštrije kritikovao August Cesarec kao romantičarski glorifikovani nacionalizam koji šteti socijalnom i posebno individualnom oslobođenju čoveka (Cesarec, 1919: 32), prerasta u filosofiju kulture čovečanstva, u kojoj jugoslovenska i slovenska kultura imaju revitalizirajuću i kohezivnu ulogu. Đurićevo slavenofilstvo vezano je za krug sledbenika naučnih i političkih ideja Jovana Cvijića o etničkom jedinstvu balkanskih naroda.<sup>6</sup> Iz kruga Cvijićevih sledbenika Đuriću je blizak jedan od glavnih predstavnika filosofije života u Kraljevini Jugoslaviji, Vladimir Dvorniković (Dvorniković, 1939), strasni zagovornik jugoslovenskog nacionalizma, koji je u svojim etnopsihološkim spisima o „jugoslovenskoj rasi,” karakterističnoj po epskom patrijarhalnom svečovečanskom misticizmu, tvrdio da je smisao jugoslovenske istorije u tragičkom pesimizmu u vidovdanskom duhu. Dvornikovićevi zaključci postali su sveprisutna terminologija u ranim radovima Miloša N. Đurića.<sup>7</sup>

---

<sup>5</sup> Tako Đurićev esej iz 1928. godine nosi naslov *Svečovek. Novi dijalekti filosofiranja*.

<sup>6</sup> Svoje pogleda na filosofiju istorije Cvijić je publikovao u ediciji *Govori i članci* (1921-1922) (Cvijić, 1921-1922; 1987).

<sup>7</sup> Sa Dvornikovićem Đurić je preveo Adlerovo *Poznavanje čoveka* (Adler, 1934).

Iz ideja jugoslovenstva i panslovenstva kod Đurića nastaje široko interesovanje za interdisciplinarno i komparativno istraživanje kulturnih vrednosti civilizacija prošlosti i sadašnjosti, Istoka i Zapada, kako bi konkretnim istorijskim analogijama pokazao da čovečanstvo ima jednu istoriju, čijom spoznajom se jedino može ostvariti kulturni napredak čovečanstva, što najbolje ilustruju njegovi radovi u periodu 1919-1929. godine (Đurić, Miloš N. 1919a; 1922b; 1929v; 1929g; 1929d; 1929đ). U opštoj svetskoj krizi posle Prvog svetskog rata, Đurić kritikuje slabosti onovremene evropske kulture, naročito evropski racionalizam koji vodi u tehnicizam i merkantilizam, koji pak negiraju humanizam kao osnovni cilj ljudskog života i istorije. Nasuprot pesimističkim zaključcima Ozvalda Špenglera u delu *Propast Zapada* (Spengler, 1918), a naklonjen humanističkim idejama Didroa, Fontanela, Gijoa, Furijea, on vidi uzdizanje nove kulture koja prihvata iracionalno poimanje sveta i koja će stvoriti „svečoveka,” kao spoj Ničeovih dioniskih i apolonskih strana čoveka, koji u sebi sintetiše sve duhovne vrednosti čovečanstva, dok nacionalne kulture čine samo atome jednog „interkosmičkog društva” (Đurić, Miloš N. 1922a: 977).

Kultura je, po Đurićevom shvatanju „most između života i večnosti,” (Đurić, Miloš N. 1924a: 1624), kroz koju se čovek približava božanskom, idealnom, večnom. Đurić smatra, „da nijedan čovek ne može postati nosiocem kulture svoga naroda dok sadržinu svoje individualne duše najintimnijim vezama ne poveže sa istorijskom strukturom duše narodne,” tj. upozna sopstvenu tradiciju, a „retko je koji narod u svom duhovnom životu i u svojoj književnoj i u drugim umetnostima bio ozaren tako bujnom svetlošću jedne Ideje kao što je naš narod svetlošću Kosova. Ja znam tri još svetlosti koje su tako obilatu senku bacale: *Monoteizam* u starih Jevreja, koji je njihovoj književnosti najživotvorniji princip; dalje, *Mitologiju* u starih Grka; i *Budizam* u Japanaca” (Đurić, Miloš N. 1921: 347). Đurić tako u tumačenju naše narodne poezije, nalazi filosofiju sveta i života srpskog naroda. Na toj osnovi Miloš N. Đurić je izgradio svoju „vidovdansku etiku,” kao izraz duše srpskog naroda, „srpsku filosofiju heroizma,” koja je ujedno opštečovečanska, ekumenska misao i deo svetske kulturne baštine.

Napomenimo da je Đuriću je često pripisivan ekstremni nacionalizam ili čak šovinizam, koji nije sasvim opravdan ako se uzmu u obzir neki Đurićevi navodi, na primer: „doći će vreme kada će Englez, Srbin, Rus, biti demodirani pojmovi, i kada će se završiti istorija čoveka i počće istorija čovečanskog duha, tj. *svečoveka*. I pape, i katolicizam i pravoslavlje, i ostale istorijske i lokalne crkve, i teokratije, i autokratije, i dinastije, i svi naši mali, sitni nacionalizmi sa svim svojim istorijskim primesama i bojama, sve će to spadati u arhiv kulture, kao oružje iz kamenog doba kojim se više ne bori. I kao Jakobsonov organ i Gorderova žlezda koje je čovek prevazišao u toku

organske evolucije, tako će i ti sociološki, teološki, moralni rudimenti ostati kao uspomena na put koji smo prevalili” (Đurić, Miloš N. 1920: 1809). Stoga, Đurićeve radove koji su usmereni na utemeljenje nacionalne kulture treba shvatiti kao deo šireg idejno-političkog pokreta za nacionalno priznanje slovenskih naroda toga doba, i nije opravdano tumačiti ih u savremenom kontekstu.<sup>8</sup>

Đurić ističe da razumevanje srpske kulture proizilazi iz njenog poređenja s antičkom kulturom, koja se kod Srba ukorenila preko jezika, folkloru, književnosti, umetnosti, institucija, još od slovenskog naseljavanja na Balkansko poluostrvo. Ponesen idejama Burkharta i Getea, Đurić traži ključeve za razumevanje *Ilijade* i *Odiseje* u našoj narodnoj poeziji, piše studije o slovenskoj kulturi, i nalazi kozmički duh u našem pesništvu (Đurić, Miloš N. 1927a), jer se filofske misli ne nalaze samo u sistematizovanim naučnim delima, već i u pesničkim tvorevinama, pozivajući se ovde Aristotelovo isticanje poezije kao „filosofskije” od istorije. Tako kod Đurića nastaju prve naše uporedne studije, na primer o Sofoklu i Filipu Višnjicu (Đurić, Miloš N. 1919b), sličnosti Platonove delatnosti s radom kineskog mudraca Konfučija (Đurić, Miloš N. 1960), sličnostima Heraklove sudbine sa sudbinom Marka Kraljevića, analogijama borbe Helena s Persijancima i borbe Srba s Turcima (Đurić, Miloš N. 1932b; 1963).

Miloša Đurića su neretko kritikovali da antičku prošlost apsolutizuje i idealizuje (Đurić, Mihailo 1996: 244), što može biti prenaplašena interpretacija nekih Đurićevih izjava: „Prošlost ne sme biti vampir koji nas davi, tama koja guši procvetala proleća. Ona treba neprestano da se prečišćuje i destiliše, i prečišćena i destilisana da se našim individualnim plusom obogaćuje, i, tako obogaćena da se budućnosti predaje” (Đurić, Miloš N. 1920: 1815). On je staru Heladu doživljavao kao jednog večnog podstrekača, „odnos prema njoj nije više golo primanje, nego stvaralačko usvajanje i kritičko obrađivanje” (Jovanović, 1962: 9). Istraživanje antike bilo je za njega samo metod, kojim se dolazilo do intelektualnih tvorevina antičkog čoveka, kao smernica koje bi čovečanstvo trebalo da prati. Po Đuriću značaj antičke kulture, pored one estetske neprolazne vrednosti, leži u nepobitnoj etičkoj vrednosti, koja je rezultat duhovnog i intelektualnog truda antičkih delatnika, etika kao sredstvo i cilj borbi čovečanstva za bolje „božansko, idealno, sveotadžbinsko, svebratsko, bogočovečno, međuzvezdano društvo” (Đurić, Miloš N. 1922a: 977). Miloš Đurić je težio povezivanju prošlosti i sadašnjosti, i dokazivao njihovu neraskidivu vezu, a to se naročito iskazuje u analizi antičkog nasleđa kojim je čitava evropska kultura prožeta. Istorija je za njega istorija kulture, čija meto-

---

<sup>8</sup> V. Đurićev rad *Kulturna misija Slovena* (1924), u verziji objavljenoj u okviru zbornika *Cate-na Mundi* (Dragić, 1992: 752-753).

dologija mora da uključuje rezultate svih nauka, kako bi društvo spoznala u totalitetu i utvrdila opšte zakonitosti istorijskog razvitka.

Moderna filosofija istorije postala je, po Đuriću, u stvari filosofija kulture, a proizašla je iz filosofije života, čiji su začetnici bili Artur Šopenhauer, Fridrih Niče i Edvard fon Hartman (Đurić, Miloš N. 1927b: 382). Kako Đurić pripada onoj grupi filsofa života, koja uvažava iracionalne metode saznanja u tretiranju kulturnih fenomena: „Merilo za ocenu vrednosti jedne istine je sam život ... istine se ne izlogisavaju one se neprestano žive” (Đurić, Miloš N. 1925a: 21), Đurićev iracionalizam jasno se iskazuje u njegovim analizama antičkog mita, gde se koristio rezultatima Jungove dubinske psihologije, koja ukazuje da je logika samo deo filosofije, a ne cela filosofija, te da bi se savladala celina sveta nije dovoljna samo racionalna strana, nego se mora operisati i sa iracionalnim, metalogičkim elementima: „Mitološke predstave ukazuju na svest za koju je svet bio slika, i koja je ono što je bilo u osnovi slike doživljavala kao višu stvarnost, kao smisao koji se izražava posredstvom slike. To doživljavanje bilo je kolektivno, psihički sadržaji nisu bili svojstveni samo jednom biću, već zajednici ili narodu. Sadržaj tog doživljavanja bili su bogovi, a oni nisu ništa drugo do one stvaralačke, uobličavačke, žive snage u prirodi koje izgrađuju i naše telo, i koje tajanstveno dejstvuju u tamnim dubinama našeg nesvesnog, ali nisu pristupačne današnjoj racionalističko-mehanicističkoj svesti. Samo ponekad, u patološkim stanjima, izbija iz dubina poneki talas koji ukazuje na postojanje tih snaga.” (Đurić, Miloš N. 1925b: 22). Te iracionalne metode kriju se u našoj podsvesti, gde pored individualnog sloja, postoje slojevi kolektivnog nasleđa, instinkti i praslrike, koje Jung zove arhetipovima (Jung, 1937).<sup>9</sup> To su stara nasleđivana iskustva i mudrosti, koje su minuli naraštaji sticali u dodiru sa prirodom. Đurić taj fond prastare filosofije zove *arheofilosofijom*, koja je izvor iracionalizma u svakom od nas. Glavna osobina tog arhajskog tipa filosofiranja je totalno doživljavanje, koje je spoj racionalnog i iracionalnog spoznavanja stvarnosti (Đurić, Miloš N. 1925a: 42-43). Đurić tvrdi da sticanje totalnog doživljavanja nije otuđivanje od logičke funkcije i vraćanje primitivizmu, nego je to korektivni instrument racionalne spoznaje, spoj Bergsonovog načela *vivo, ergo sum* i Dekartovog *cogito, ergo sum* (Đurić, Miloš N. 1924b: 529).

Dakle, iz pitanja o smislu života Đurić je došao do problema smisla istorije, a samim tim i problema da li je istorija nauka, tj. da li istorija služi istini ili nekom drugom cilju. Kao predstavnik filsofskog pragmatizma, Miloš N. Đurić je posmatrao istoriju u vezi sa svetom i kosmosom: „naš pogled na svet, koji je, u isti mah, i naša isповest, izvire iz duha vremena, kao organski

<sup>9</sup> Kod nas je ovo Jungovo delo preveo Miloš N. Đurić (Jung, 1938).

oblik što puca iz krila prirode kad mu dođe vreme” (Đurić, Miloš N. 1927v: 356), čime je istorijska istina relativna i ima svrhu. U eseju *Kroz modernu istoriosofiju* (1927), Miloš N. Đurić zaključuje da „istoriosofska i kulturosofska istina” leži u interfunkcionalizmu svih metoda i svih iskustava, što podrazumeva da umesto fragmentarnog pisanja istorije počne stvaranje velikih celina vezivanjem mnogih istorijskih pojedinosti i iz šire perspektive od one koju je imala tradicionalna, političko-događajna istorija.

Đurićev naučni relativizam izražen je kod njegove analize prirodnih i društvenih činjenica i njihovog suprotstavljanja. On ističe antičko učenje sofiste Protagore iz Abdere (5. vek pre n. e.), da je „svih stvari mera čovek: onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu,” te da su glavni činioци istorijskog događanja su realni ljudi ali ne kao subjektivni svesni faktori, već kao nosioци kosmičkih sila (Šešić, 1977). Đurić zato zaključuje da istorijski događaji nemaju apsolutnu vrednost, da iste ustanove danas obezbeđuju razvoj društva, a sutra postaju zablude, kada nam se otvore novi vidici, te da svako vreme mora imati svoju naročitu istinu i svoje naročito iskustvo (Đurić, Miloš N. 1966g: 8). Iz ovog relativističkog stava, koji je kod Đurića, vezan za dinamičko shvatanje društvenih procesa, zaključuje da i vrednosti nisu apsolutne, što istorija potvrđuje raznim vrednosnim sistemima, jer nije moguće u svako vreme zadovoljiti sve potrebe istim sistemom vrednosti, ali je smisao vrednosnog sistema da podmiri najveći broj potreba u datom društvu. Po Đuriću, jedna od najvećih zabluda je da su intelektualni motivi dovoljni da stvore sistem vrednosti, jer im se u njihovoj realizaciji mora pridružiti osećanje: „Smisao istorije ne leži u metodi i u potpunosti, nego u zanosu koji ona izaziva, tj. u živom osećanju za ono što je znamenito i značajno” (Đurić, Miloš N. 1966v: 17).

Đurić definiše i istorijsku činjenicu, koja u istorijskom, ljudskom i moralnom smislu predstavlja mnogo više od prirodne činjenice. Ovu tezu Đurić objašnjava time što je prirodna činjenica uslovljena zakonitostima prostora, vremena i kauzaliteta, dok je sasvim drugačije kod istorijskih i moralnih činjenica. Iz njih zrači jedna „tajanstvena” snaga koja probija vremenske, prostorne i uzročno-posledične zakonitosti. Prirodna pojava je završena i gotova, a svaka istorijska prevazilazi sebe i sasvim je slobodna. Stoga, pravi istoričar mora biti sposoban da vidi više od opipljivih činjenica, da uđe u suštinu istorijskog života, a to podrazumeva razumevanje snaga slobode i duha slobode, koji su osnove istorijskih procesa. Razlog tome je po Đuriću što iza svih istorijskih procesa stoje ljudi, sa svojim nagonima, požudama, željama, strastima, snovima, nadama, slabom ili jakom voljom.<sup>10</sup>

---

<sup>10</sup> Miloš N. Đurić, *Sloboda i duh slobode*, Braničevo, januar-april 1966, sv. 1-2, str. 25-26.



Da bi jasnije izrazio ovo svoje metodološko stanovište, Đurić ga sprovodi na jednom primeru iz helenske istorije. On analizira Temistoklov dolazak helenskoj mornarici uoči Salaminske bitke. Tu vidi dve činjenice: prirodna – da je reč o morskome tesnacu, i ta činjenica je nepromenljiva; i istorijska – Temistoklov dolazak, koji predstavlja istorijski čin, koji ima svoj istorijski značaj i svoj istorijski smisao, te postaje nezavistan, slobodan od prirodne činjenice. Kao istorijsko delo on znači sasvim drugo od prostog dolaska određenog broja brodova u tesnac, jer se među tim mornarima nalazi ličnost koja ima izvesne ciljeve, strasti, psihološke osobine, vojničke osobine, i čije delovanje je oslobođeno prirodnih zakonitosti i rezultat je zakona slobodnog delovanja. Čovek kao svesno biće može da odstupa od prirodnih zakonitosti, i da na tokove istorije utiče svojom voljom ili nagonima, i da zbog toga istoričar ne treba da ostaje na pitanju šta se dogodilo, već da otkrije šta je bila namera i smisao delovanja istorijskih aktera, i odredi značaj njihovog delovanja na budućnost. Đurić u Diltajevom duhu do duhovnih činjenica dolazi naročitom psihološkom metodom „proživljavanja,” čija je polazna tačka iskustvo, ali ne ono tradicionalno, pozitivističko, logičko-pojmovno, kantovsko, već unutrašnje duhovno proživljavanje, koje polazi od od spone kojom je čovek povezan sa svetom u prvobitnom jedinstvu. Iako se ovo Đurićevo shvatanje o slobodi istorijskih činjenica ne može održati, ono je značajno zato što ukazuje na pojave dugog trajanja u istorijskim procesima, i na potrebu njihovog izučavanja.

Đurićev odnos prema istorijskom materijalizmu, vidi se u raspravi *Idejni i ekonomski činioci društvenog razvitka* (1966), gde on prihvata značaj materijalnih činioaca, ali ne i njihov primat. Đurić je Marksovo i Engelsovo shvatanje ocenio kao značajno, jer utemeljuje važnost ekonomskih činioaca u razvoju društva, ali i kao pogrešno, jer iste te činioce apsolutizuje. Sa Đurićevom refleksijom na marksističko učenje o istoriji, završava se analiza njegovih pogleda na istoriju, koju nam dopušta izvorni materijal.

\*\*\*

Iluzorno je tvrditi da historiografija može biti lišena ne samo subjektivizma, nego i filosofije istorije kao samorefleksije svoga vremena (Ekmečić, 2000). Od mitskih pouka antike, preko eshatoloških teodiceja, istorije velikih ličnosti, istorijskog materijalizma, strukturalne istorije, sve do modernih teorija *kliodinamike* (Turchin, 2003; Turchin – Scheidel, 2009a; 2009b),<sup>11</sup> očigledno je da je filosofija istorije jednog vremena ili društva kovala izgled historiografije.

<sup>11</sup> Američki evolutivni biolog ruskog porekla, Piter Turčin, uveo je termin „kliodinamika”, kao novo multidisciplinarno područje istraživanja u kom se matematički modeli primenjuju na istorijske procese radi izračunavanja njihove probabilnosti i rekurentnosti.

Po pogledima na filosofiju istorije Đuriću možemo suprotstaviti klasičnog filologa, arheologa i istoričara, akademika Nikolu Vulića (1872-1945), koji je u svojim istraživanjima pokušao da koncipira pozitivističku istoriologiju i istoriosofiju (Novak, 1948), tj. predstavio je istoriju kao empirijsku nauku indikativno-deskriptivne metodologije, a filosofiju istorije u duhu istorijskog pozitivizma gotovo potpuno odbacio (Vulić, 1921).

Poput romantičara, Đurić je tragao za trajnim moralnim vrednostima, koje nikad ne propadaju, kao što su Platonova i Aristotelova filosofija, antička umetnost, rimsko pravo, helenska epika: „Navek izviru nova čuda, nove tajne, nove teme. Javljaju se kao zvezde, ona daleka sunca, što jedna za drugom prosjajkuju iz tamne noći, i ko ih najpre nasluti, sagleda, i zatreperi, on se čudi i stvara, otvara pogled na više oblike života: sviću nove lepote, ideali i norme. I, prema tome, dolaze nova savladavanja i nova stvaralaštva. U tim savladavanjima, u tim neprestalnim nemirima, i žubori sreća ljudska” (Đurić, Miloš N. 1929b: 166).

Zaključak da je Miloš N. Đurić donekle negirao istoriju kao nauku, preoštara je bez dodatnog objašnjenja. Po Đuriću pomak od tradicionalne empirijsko-deskriptivne do teorijsko-eksplikativne historiografije, koja je tesno povezana sa teorijskim društvenim naukama poput sociologije, psihologije, filosofije, nije krajnji stadijum procesa razvoja čovekove refleksije o prošlosti. Cilj čovekovog bavljenja istorijom je u filosofiji istorije, kao prevazilaženju čisto indikativne strane istorijskih činjenica i dostizanje vrednosno-normativne (Stojković, 2002: 7). Tako da je tradicionalna historiografija za njega stvar minulih vremena, koja u savremenom svetu ima mogućnost da se uzdigne na najviši nivo nauke, filosofiju istorije, čija je suština pitanje i traženje. Nasuprot marburškoj školi po kojoj metode prirodno-matematičkih nauka postižu saznanje, Đurić ide hermeneutičkim putem i tvrdi da ove metode „nisu merodavne u metodičkom smislu”, već su psihološka zabluda, „naše proizvođenje i konstruisanje pojmova i misli o realitetima krivo poistovećeni sa stvaranjem samih realiteta” (Jovanović, 1938: 192).

Na tom puta bavljenja filosofijom istorije, svi njegovi radovi su ilustracije, paradigme, potvrde te filosofije večnih moralnih vrednosti u rađanju humanizma. „Ono što pokreće istoriju, to je dodir i uzajamno prožimanje prirodno-biološkog procesa života i večnih ideja, koje ne predstavljaju statičko biće, nego onu potencijalnu snagu koja ono večno što se javlja u obliku novog života, razvija na višem planu” (Đurić, Miloš N. 1927b: 380).

Đurićeva filosofija istorije pripada cikličnom modelu spiralnog tipa, koji kao jedinu legitimnu istorijsku nauku prihvata istoriju kulture čovečanstva. Ovakva koncepcija daleko nadilazi uske okvire tradicionalne istorije, i stoji okrenuta budućnosti ljudskog društva, a kao glavni zadatak istorije pos-

tavlja traganje za univerzalnim kulturnim vrednostima. Đurić je istakao da filozofija istorije umesto da počiva na izučavanju jedne kulture mora preći na izučavanje različitih istorijskih kultura, od kojih se svaka na svoj način razvija, pokazuje sukcesivnost stadijuma i pokazuje izvesne sličnosti koje se mogu upoređivati.

Đurićeva filozofija istorije, iako u osnovi eklektička i proizvod krize građanskog društva između dva svetska rata, dala je najtrajniji doprinos u teoriji o jedinstvu materijalne i duhovne kulture i značaju kulturnog nasleđa. Takođe, Đurićev *aktivistički meliorizam*, kao pogled na svet, ukazao je da smisao čovekove istorije leži u težnji za stvaranjem kulturnih vrednosti i usavršavanjem čoveka i sveta. Neizostavno, Đurićevi apeli da će čovečanstvo pasti u krizu scijentizma i tehnicizma, postali su stvarnost čoveka trećeg milenijuma.

Nasuprot filozofskom pesimizmu Ksenije Atanasijević, Đurić veruje da život neprestano napreduje, negira zlo, postoji radi nekog dobra, a samim tim je čar života u savlađivanju zla: „U svetu u kom ne bi bilo nikakvog zla, gde bi vladalo apsolutno dobro, ne bi imali podsticaj za rad i takav svet bi nam bio apatičan”, kaže Đurić u članku *Ekumenske kontemplacije* (1920), u kom razrađuje svoj „aktivistički meliorizam,” po kom „narodi doprinose opštoj simfoniji muzikom svojih instrumenata” (Đurić, Miloš N. 1920: 1560), a svog pravog stvaralačkog razvića postaju svesni tek kada postanu istorijski, kada se pročiste proživljavanjem tradicije.

Hegelijanski filozofi istorije vide istoriju kao progres, nastao kao pomirenje suprotnih struja kojima upravlja *Zeitgeist*. Po Fukou (*Društvo se mora braniti*, 1975-76) ono što istorijski diskurs čini posebnim u odnosu na pravne i filozofske diskurse je poricanje apsolutne istine, te se istorija bavi relativnim kategorijama, istorijski subjekt je proizvod političke borbe, slično antičkoj sofistici (Walsh, 1951: 2; Fuko, 1998: 120). U 18. veku istoričari su se okrenuli pozitivizmu, fokusirajući se na pojedinačne činjenice, a samim tim i ne tražeći povezanost i zakonitost između njih, tj. primarno opisujući događaje, i dalje radi pouke. Sa Fistelem de Kulanžom i Teodorom Momzenom, istorijske studije dobijaju novu formu, a istorija počinje da postavlja pitanje o uzrocima koji pokreću istorijske događaje i samu istoriju, tj. u pogled istorije ulazi promena, kao ključna dinamička kategorija, koja istoriju vidi kao neprekidan proces, a ne skup nepovezanih fakata. Danas kada se sumnja da je *Clio* pošla put Jelisejskih polja i da je istorija prestala da bude učiteljica života,<sup>12</sup> istoriosofija Miloša N. Đurića postaje aktuelna kao opomena da istorija mora da

<sup>12</sup> Ovdje se prvenstveno misli na delo američkog političkog analitičara, Frensis Fukujame, *Kraj istorije i poslednji čovek* (Fukujama, 1996), u kojoj autor dolazi do zaključka da je istorija ljudskog društva završena, stvaranjem liberalne demokratije.

prati tokove razvoja savremenog sveta i da njen krajnji cilj ne sme biti prošlost, nego budućnost.

## Izvori i literatura:

1. Adler, Alfred (1934): *Poznavanje čoveka. Osnove individualne psihologije* (prevele sa nemačkog D-r Vladimir Dvorniković i D-r Miloš Đurić), Zagreb.
2. Berđajev, Nikolaj (1989): *Smisao istorije: ogled filozofije čovečje sudbine* (prev. Mil. R. Majstorović), Nikšić.
3. Walsh, W. H. (1951): *Introduction to the Philosophy of History*, New York.
4. Vulić, Nikola (1922): *Istorija kao nauka*, Pristupna akademska beseda 10. aprila 1921, Godišnjak Srpske kraljevske akademije, knj. XXX, Beograd.
5. Dvorniković, Vladimir (1939): *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd.
6. Dragić, Predrag R. (ur.) (1992): *Catena Mundi*. Knj. 2, Beograd, str. 752-753.
7. Đukić, Bogomir (1996): *Filosof Miloš N. Đurić i paralela Isus-Sokrat u njegovoj interpretaciji*, Srpska vila, knj. 2, br. 2-3, str. 35-40.
8. Đurić, Miloš N. (1914): *Vidovdanska etika*, Zagreb.
9. Đurić, Miloš N. (1918): *Smrt Majke Jugovića, književno-filozofijska studija*, Zagreb.
10. Đurić, Miloš N. (1919a): *Kulturni nacionalizam*, Srbija, br. 1, str. 2-3.
11. Đurić, Miloš N. (1919b): *Filip Višnjić i Sofoklo*, Srbija, br. 19, str. 2-3.
12. Đurić, Miloš N. (1920): *Ekumenske kontemplacije*, Misao, knj. IV, sv. 6, str. 1809.
13. Đurić, Miloš N. (1921): *Snaga unutrašnjeg života: Etički komentar narodnoj pesmi Propast carstva srpskoga (Vuk II 45)*, Glasnik profesorskog društva, br. I, str. 347.
14. Đurić, Miloš N. (1922a): *Zemaljsko i međuzvezdano društvo*, Misao, knj. IX, sv.5-6, str. 977.
15. Đurić, Miloš N. (1922b): *Slovensko-indiski panhumanizam. Sutrašnja stvarnost*, Misao, knj. VIII, sv. 3, str. 161-169.
16. Đurić, Miloš N. (1924a): *Život, kultura, večnost*, Misao, knj. XVI, sv. 7, str. 1624-1631.
17. Đurić, Miloš N. (1924b): *Kulturna misija Slovena*, Srpski književni glasnik, Nova serija, sv. 7, str. 523-530; br. 8, str. 605-612.
18. Đurić, Miloš N. (1925a): *Mit o sunčevoj sestri ili poznato i nepoznato u mitskoj filozofiji*, Beograd.
19. Đurić, Miloš N. (1925b): *Arheofilozofija kao izvor Iracionalizma – Iz problema nove filozofije života*, Letopis Matice srpske, knj. 305, sv. 1-2, str. 21-27.
20. Đurić, Miloš N. (1927a): *Kosmički duh u našem pesništvu*, Narodna odbrana, br. 15, str. 258-261; br. 16, str. 277-280; br. 17, str. 305-309.

21. Đurić, Miloš N. (1927b): *Kroz modernu istoriosofiju*, Volja, br. 4, str. 224-237; br. 5 i 6, str. 369-383.
22. Đurić, Miloš N. (1927v): *Najnovija metafizika kulture. O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes, Umrise einer Morphologie der Weltgeschichte.* – Srpski književni glasnik, Nova serija, knj. XXII, br. 5, str. 355-363.
23. Đurić, Miloš N. (1928): *Svečovek. Novi dijalekti filosofiranja*, Preteča, Svetosavski broj, str. 31-37.
24. Đurić, Miloš N. (1929a): *Karakter Južnosrbijanaca*, Narodna odbrana, br. 37, str. 613-615; br. 38, str. 630-631.
25. Đurić, Miloš N. (1929b): *Problemi filosofije kulture* (doktorska disertacija), Beograd.
26. Đurić, Miloš N. (1929v): *AVE INDIA*, u: *Bhagavad Gita* (preveo sa sanskrita Dr Pavle Jeftić), Zemun, str. 3-7.
27. Đurić, Miloš N. (1929g): *Hristos u svetlosti joga-nauke*, Srpski književni glasnik Nova serija, knj. XXVI, br. 7, str. 521-527.
28. Đurić, Miloš N. (1929d): *Pogledi jednog Hindusa na vaspitanje*, Narodna odbrana, br. 34, str. 568-569.
29. Đurić, Miloš N. (1929đ): *Šri Ramakrišna. Indijski svetac*, Narodna odbrana, br. 31, str. 522-525; br. 33, str. 546-549.
30. Đurić, Miloš N. (1932a): *Genije Beotije*, Narodna odbrana, br. 42, str. 656-657; br. 43, str. 678; br. 44, str. 691-692; br. 45, str. 709-710.
31. Đurić, Miloš N. (1932b): *Heleni i dinarski Srbi (Jedno upoređenje njihove religioznosti)*, Srpski književni glasnik, Nova serija, knj. XXXVI, br. 7, str. 518-528.
32. Đurić, Miloš N. (1933): *Kultura stare Beotije*, Srpski književni glasnik, Nova serija, 1933, knj. XXXVIII, br. 8, str. 604-616; knj. XXXIX, br. 1, str. 23-29.
33. Đurić, Miloš N. (1935): *Artemisija, kraljica-Amazonka*, Beograd.
34. Đurić, Miloš N. (1950): *Plutarhovo vreme i život*, Letopis Matice srpske, god. 126, knj. 365, sv. 5-6, str. 296-303.
35. Đurić, Miloš N. (1951a): *Aristotelov život s istorijsko-društvenom pozadinom*, Letopis Matice srpske, god. 127, knj. 368, sv. 5, str. 381-389.
36. Đurić, Miloš N. (1951b): *Sokrat-Konfucije-Isus*, u: Miloš N. Đurić, *Istorija helenske književnosti*, Beograd, 1951, str. 513-515.
37. Đurić, Miloš N. (1952): *Tukidid i njegovo delo*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. 2, str. 333-366.
38. Đurić, Miloš N. (1954): *Aleksandar Makedonski kao ekumenski kosmotvorac*, Živa antika, sv. 1, str. 16-58.
39. Đurić, Miloš N. (1955a): *Istorija starih Grka do smrti Aleksandra Makedonskog u odabranim izvorima* (prevodilac Miloš N. Đurić), Beograd.
40. Đurić, Miloš N. (1955b): *Kroz helensku istoriju, književnost i muziku: Studije i ogledi*, Beograd.
41. Đurić, Miloš N. (1957a): *Na izvorima umetničke lepote: Ogledi o Homeru*, Beograd.

A. Smirnov-Brkić, Odnos filosofije istorije i istorije kod Miloša N. Đurića

---

42. Đurić, Miloš N. (1957b): *Nekoliko analogija između helenske i kitajske filosofije*, Živa antika, sv. 1, str. 45-65.
43. Đurić, Miloš N. (1957v): *O kitajskoj filosofiji i Konfuciju*, Književne novine, br. 33 (20. I), str. 1 i 8.
44. Đurić, Miloš N. (1960): *Platonova Akademija i njen politički rad*, Beograd.
45. Đurić, Miloš N. (1962): *Društveni, privredni i politički sistem u Homerovim epopejama*, Zbornik istorije književnosti Odeljenja literature i jezika, knj. 3, Beograd, str. 1-33.
46. Đurić, Miloš N. (1963): *Prijateljstvo u staroj Heladi i glavno prijateljstvo u Helena i Srba*, Letopis Matice srpske, god. 139, knj. 392, sv. 6, str. 563-569.
47. Đurić, Miloš N. (1964): *Četiri kazivanja o Gigu*, Skopje.
48. Đurić, Miloš N. (1966a): *O amazonskoj ginekokratiji*, Borba 15. V, str.17.
49. Đurić, Miloš N. (1966b) *Sloboda i duh slobode*, Braničevo, januar-april, sv. 1-2, str. 25-26.
50. Đurić, Miloš N. (1966v), *Vrednosti u borbi za opstanak: Osećanja – pravi pokretači kulture i istorije*, Politika, 5. jun, str. 17.
51. Đurić, Miloš N. (1966g): *Istina i zabluda u svetlosti aksiologije i gnoseologije*, NIN, 1. maj, str. 8-9.
52. Đurić, Miloš N. (1966d): *Idejni i ekonomski činioci društvenog razvitka*, Braničevo, jul-oktobar, sv. 4-5, str. 7-10.
53. Đurić, Mihailo (1996): *Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije*, Filozofski godišnjak, br. 9, str. 244.
54. Ekmečić, Milorad (2000): *Promenljiva sudbina pojma filozofija istorije*, Istorija 20. veka, god. 18, br. 2, str. 99-114.
55. Živanov, Miodrag i Cajić, Radisav (1983): *Bibliografija Miloša N. Đurića*, Beograd.
56. Jovanović, Branko (1962): *U susret Arijanu: razgovor sa dr Milošem N. Đurićem povodom 50-togodišnjice njegovog naučnog i književnog rada*, Borba, 23. decembar, str. 9.
57. Jovanović, Milan M. (1938): *Filosofija u Srba 1918-1938*, Učitelj, god. 19 (53), br. 3-4, str. 192-205.
58. Jung, C. G. (1937): *Psychologischen Typen*, Zürich u. Leipzig, 1937.
59. Leovac, Slavko (1956): *Težnje i ostvarenja heleniste Miloša Đurića. Marginalije uz knjigu Miloša Đurića: «Sofoklove tebanske tragedije» i «Kroz helensku istoriju, književnost i muziku»*, Život, knj. IH, sv. 7-8, str. 514-518.
60. Leovac, Slavko (1959): *Miloš N. Đurić: Iz helenskih riznica*, Izraz, knj. III, br. 7-8, str. 78;
61. Leovac, Slavko (1962): *Književnik i helenist Miloš N. Đurić*, Susreti, knj. H, br. 4, str. 257-268.
62. Leovac, Slavko (1963): *Helenska tragedija i srpska književnost XX veka* (doktorska disertacija), Sarajevo.
63. Leovac, Slavko (1989): *Helenist Miloš N. Đurić*, u: *Antičke studije kod Srba*, SANU, Balkanološki institut, Posebna izdanja, knj. 37, str. 95-107.

64. Leovac, Slavko (1995): *Poezija i tradicija: kritički eseji o srpskoj književnosti*, Beograd.
65. Marković, Marko S. (1993): *Nikolaj Velimirović*, u: Zvonimir Kostić (ur.), *100 najznamenitijih Srba*, Beograd, str. 524-530.
66. Mitrović, Andrej (1991): *Raspravljanje sa Klio – o istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji*, Sarajevo.
67. Nedeljković, Dušan (1952): *Naša filozofija u borbi za socijalizam*, Beograd.
68. Novak, Viktor (1948): *Jugoslovenska istoriografija između dva svetska rata i njeni savremeni zadaci*, Istorijski časopis, knj. I, sv. 1-2, str. 199-217.
69. Palavestra, Predrag (1977): *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića*, Beograd.
70. Petrović, Nikola (1965): *Filozofija istorije i istorijski metod Slobodana Jovanovića*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1, str. 3-25.
71. Smirnov-Brkić, Aleksandra (2008a): *Miloš N. Đurić o antičkom nasleđu u evropskoj kulturi*, Međunarodni naučni skup *Evropske ideje, antička civilizacija i srpska kultura*, 28-30. septembar 2007, Beograd, str. 393-407.
72. Smirnov-Brkić, Aleksandra (2008b): *Miloš N. Đurić o helenskoj istoriji, religiji i mitologiji* (neobjavljena magistarska teza), Filozofski fakultet, Novi Sad.
73. Smirnov-Brkić, Aleksandra (2009a): *Život i delo Miloša N. Đurića*, u: *Naučna tribina istoričara*, Zbornik predavanja održanih 2008-2009. godine, Filozofski fakultet: Novi Sad, str. 7-20.
74. Smirnov-Brkić, Aleksandra (2009b): *Miloš N. Đurić o ženi antičke Grčke* (izlaganje na skupu), Međunarodni naučni skup *Antička kultura, evropsko i srpsko nasleđe* (ur. Ksenija Maricki Gađanski), 26-28. septembar 2009, Knjiga rezimea, Beograd, str. 13.
75. Smirnov-Brkić, Aleksandra (2009v): *Miloš N. Đurić o Indiji i Kini*, Međunarodni naučni skup *Antički svet, evropska i srpska nauka*, 26-28. septembar 2008, Beograd, str. 325-335.
76. Stojković, Andrija B. (1965): *Miloš Đurić kao naučnik i filozof*, Filozofija, knj. IH, br. 2, str. 213-217.
77. Stojković, Andrija B. (1970a): *Kosmološka osnova „aktivističkog meliorizma” Miloša N. Đurića*, Beograd.
78. Stojković, Andrija B. (1970b): *Filosofska antropologija Miloša N. Đurića*, Beograd.
79. Stojković, Andrija B. (1970v): *Aksiološki pogledi Miloša N. Đurića*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, knj. 55, str. 81-98.
80. Stojković, Andrija B. (1970g): *Principi „filosofije života” Miloša N. Đurića*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. XI, sv. 2, str. 201-214.
81. Stojković, Andrija B. (1972): *Humanistička misao Miloša Đurića*, Spomenica posvećena preminulom akademiku Milošu N. Đuriću, SANU, Posebna izdanja, Spomenica, knj. 59, Beograd, str. 21-24.
82. Stojković, Andrija B. (2002): *Filozofija istorije kod Srba (do 1941. godine)*, Beograd.

83. Turchin, V. R. (2003): *Historical Dynamics: Why States Rise and Fall*, Princeton University Press.
84. Turchin, R. & Scheidel W. (2009a): *A theory for formation of large empires*, Journal of Global History, no.4, stp. 191–217.
85. Turchin, R. & Scheidel, W. (2009b): *Coin Hoards Speak of Population Declines in Ancient Rome*, PNAS, Stanford, October 13, vol. 106, no. 41.
86. Fuko, Mišel (1998): *Treba braniti društvo: predavanja na Kolež de Fransu iz 1976. godine* (prev. Pavle Sekeruš), Novi Sad.
87. Fukujama, Frensis (1996): *Kraj istorije i poslednji čovek* (prev. B. Gligorić), Beograd.
88. Hobsbaum, Erik (2003): *O istoriji* (prev. Mašan Bogdanovski), Beograd.
89. Cvijić, Jovan (1987): *Sabrana dela*, Beograd, knj. 3 i 5.
90. Cekić, Miodrag (1982): *Filosofija istorije Božidara Kneževića*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 72, str. 7-18.
91. Cesarec, August (1919): *Mistifikacija jedne etike*, Plamen, br. 1, str. 24-32.
92. Šešić, Bogdan (1977): *Filosofija smisla i smisao filosofije Miloša N. Đurića*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 63, str. 35-43.

**Summary:** The paper studies the concept of philosophy of history of Serbian academic Miloš N. Đurić (1892-1967), whose prolific career provided a number of interdisciplinary studies in several scientific fields (classical literature, philosophy, history, etc.). However, there are still aspects of his work that are not fully appreciated and their relevance to development of Serbian science in the time between the two world wars has not yet been evaluated.

Following the recent trend of studies in the history of historiography, the paper exalts the importance of studying the philosophical and ideological ideas that have had an impact on our historical writers. Therefore, the paper presents the philosophical and ideological background of Đurić's philosophy of history as well as his historical methodology.

In the first part of the paper the author outlines the main principles of Đurić's philosophy of history, the evolution of his ideas and external influences. In the second part the author presents how Đurić conceived the study of history as a universal science of life, as "the highest philosophy," which explores nature in its totality and establishes the most general principles of its development. Finally, the author summarises the contributions of Đurić's philosophy of history to historical studies.

**Key words:** Miloš N. Đurić, philosophy of history, historiography, history